TA'LIM MUASSASALARIDA DEVIANT XULQLI O'SMIRLAR BILAN ISHLASHNING INNOVATSION PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

F.A.Pulatova[1]

1. Buxoro Xalqaro Universitet Tatqiqotchisi

Mas'ul muallif: Pulatova Farida Azamovna, Buxoro Xalqaro Universitet Tatqiqotchisi.

Received: 29 Oktabr 2026
Accepted: 03 Noyabr 2026
Published: 08 Noyabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Pulatova, F. A. TA'LIM MUASSASALARIDA DEVIANT XULQLI O'SMIRLAR BILAN ISHLASHNING INNOVATSION PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI / F. A. Pulatova // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 11, № 1. — B. 241–244.

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim muassasalarida deviant xulqli o'smirlar bilan ishlashning innovatsion psixologik mexanizmlari yoritilgan. Unda o'smirlarda deviant xulq-atvorning shakllanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik, pedagogik va individual-psixologik omillar tahlil qilinadi. Shuningdek, deviant xulqli o'smirlarni psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash, ularning ijtimoiy moslashuvini ta'minlash, o'z-o'zini boshqarish va ijobiy xulq-atvor ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan innovatsion yondashuvlarning samaradorligi ochib beriladi. Maqolada psixologik diagnostika, individual va guruhiy psixokorreksiya, trening, art-terapiya, refleksiv yondashuv hamda zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanishning imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Ta'lim muassasasida psixolog, pedagog, ota-ona va boshqa mutaxassislarning hamkorligini kuchaytirish deviant xulqning oldini olish va o'smirning ijtimoiy-psixologik rivojlanishini qo'llab-quvvatlashning muhim sharti sifatida asoslangan. Tadqiqot natijalari deviant xulqli o'smirlar bilan ishlashda kompleks, individual va profilaktik yondashuvlarni takomillashtirish uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: deviant xulq, o'smirlar, ta'lim muassasasi, innovatsion yondashuv, psixologik mexanizmlar, psixologik profilaktika, psixokorreksiya, ijtimoiy moslashuv, xulq-atvor, psixologik diagnostika, psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash, o'smirlik davri.

ИННОВАЦИОННЫЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ РАБОТЫ С ПОДРОСТКАМИ С ДЕВИАНТНЫМ ПОВЕДЕНИЕМ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Аннотация. В статье рассматриваются инновационные психологические механизмы работы с подростками с девиантным поведением в образовательных учреждениях. Анализируются социально-психологические, педагогические и индивидуально-психологические факторы, влияющие на формирование девиантного поведения подростков. Раскрывается эффективность инновационных подходов, направленных на психолого-педагогическую поддержку подростков с девиантным поведением, обеспечение их социальной адаптации, развитие навыков саморегуляции и позитивного поведения. Рассматриваются возможности применения психологической диагностики, индивидуальной и групповой психокоррекции, тренингов, арт-терапии, рефлексивного подхода и современных цифровых технологий. Обосновывается, что усиление взаимодействия психолога, педагога, родителей и других специалистов образовательного учреждения является важным условием профилактики девиантного поведения и поддержки социально-психологического развития подростков. Результаты исследования имеют практическое значение для совершенствования комплексных, индивидуализированных и профилактических подходов к работе с подростками с девиантным поведением.

Ключевые слова: девиантное поведение, подростки, образовательное учреждение, инновационный подход, психологические механизмы, психологическая профилактика, психокоррекция, социальная адаптация, поведение, психологическая диагностика, психолого-педагогическая поддержка, подростковый возраст.

INNOVATIVE PSYCHOLOGICAL MECHANISMS FOR WORKING WITH ADOLESCENTS WITH DEVIANT BEHAVIOR IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. This article examines innovative psychological mechanisms for working with adolescents with deviant behavior in educational institutions. It analyzes the socio-psychological, pedagogical, and individual psychological factors influencing the formation of deviant behavior among adolescents. The study highlights the effectiveness of innovative approaches aimed at providing psychological and pedagogical support to adolescents with deviant behavior, ensuring their social adaptation, and developing self-regulation and positive behavioral skills. The possibilities of using psychological diagnostics, individual and group psychocorrection, training, art therapy, a reflective approach, and modern digital technologies are considered. The article substantiates that strengthening cooperation among psychologists, teachers, parents, and other specialists in educational

institutions is an important condition for preventing deviant behavior and supporting the socio-psychological development of adolescents. The findings have practical significance for improving comprehensive, individualized, and preventive approaches to working with adolescents with deviant behavior.

Keywords: deviant behavior, adolescents, educational institution, innovative approach, psychological mechanisms, psychological prevention, psychocorrection, social adaptation, behavior, psychological diagnostics, psychological and pedagogical support, adolescence.

Kirish.Bugungi kunda ta’lim muassasalarida o‘smirlarning psixologik rivojlanishi, ularning ijtimoiy muhitga moslashuvi hamda xulq-atvorida yuzaga keladigan salbiy o‘zgarishlarning oldini olish muhim psixologik-pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, o‘smirlik davrida shaxsning o‘zligini anglash, mustaqillikka intilish, tengdoshlar ta’siriga berilish, hissiy beqarorlik va ijtimoiy muhit bilan bog‘liq turli omillar xulq-atvorning o‘zgarishiga sabab bo‘lishi mumkin. Bunday holatlar o‘z vaqtida aniqlanmasa va tegishli psixologik yordam ko‘rsatilmasa, deviant xulq-atvorning shakllanishiga olib kelishi ehtimoli ortadi.

Deviant xulq-atvor o‘smirning jamiyatda qabul qilingan axloqiy, ijtimoiy va xulqiy me’yorlardan chetga chiqishi bilan tavsiflanadi. Uning shakllanishida oilaviy munosabatlar, ta’lim muhiti, tengdoshlar guruhi, tarbiyaviy ta’sirning yetarli emasligi, ijtimoiy muammolar, shaxsning individual-psixologik xususiyatlari hamda axborot makonining ta’siri muhim o‘rin tutadi. Shu sababli deviant xulqli o‘smirlar bilan ishlash faqatgina mavjud xatti-harakatlarni bartaraf etishga emas, balki uning sabablarini aniqlash, psixologik ehtiyojlarini tushunish va ijobiy xulq-atvorni shakllantirishga yo‘naltirilishi lozim.

Hozirgi ta’lim jarayonida deviant xulqli o‘smirlar bilan ishlashning an’anaviy usullari bilan bir qatorda innovatsion psixologik texnologiyalardan foydalanish zarurati ortib bormoqda. Individual psixologik yondashuv, guruhiy treninglar, psixologik modellashtirish, art-terapiya, refleksiv mashg‘ulotlar, kommunikativ treninglar, psixokorreksion dasturlar hamda raqamli psixologik vositalardan foydalanish o‘smirlarning o‘z xulqini anglashiga, hissiy holatini boshqarishiga va ijtimoiy munosabatlarini yaxshilashiga yordam beradi.

Ta’lim muassasasida deviant xulqli o‘smirlar bilan samarali ishlash uchun psixolog, pedagog, ota-ona va boshqa mutaxassislarning hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Mazkur hamkorlik o‘smirning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda kompleks psixologik yordam ko‘rsatish, xulq-atvoridagi salbiy tendensiyalarni erta aniqlash va ularning oldini olish imkonini beradi.

Shu nuqtayi nazardan, ta’lim muassasalarida deviant xulqli o‘smirlar bilan ishlashning innovatsion psixologik mexanizmlarini ilmiy jihatdan o‘rganish, samarali psixologik yondashuvlarni aniqlash va amaliyotga tatbiq etish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Muammoning O‘Rganilganlik Darajasi.O‘smirlarda deviant xulq-atvor muammosi mahalliy va xorijiy psixologlar, pedagoglar, sotsiologlar hamda yosh psixologiyasi sohasidagi mutaxassislarning ilmiy tadqiqotlarida muhim o‘rin egallaydi. Mazkur muammoga bo‘lgan ilmiy qiziqish o‘smirlik davrining murakkabligi, shaxs rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlari hamda o‘smirlarning ijtimoiy muhit ta’siriga yuqori darajada beriluvchanligi bilan izohlanadi.

Deviant xulq-atvorni o‘rganishning nazariy asoslari xorijiy tadqiqotchilarning ilmiy qarashlarida shakllangan. Jumladan, E. Dyurkgeym me’yorlardan chetga chiqadigan xulq-atvorni ijtimoiy me’yorlar va ijtimoiy tartibga solish jarayonlari bilan bog‘liq holda izohlagan. R. Merton deviant xulq-atvorni jamiyat tomonidan ma’qullangan maqsadlar bilan ularga erishishning mavjud vositalari o‘rtasidagi nomuvofiqlik bilan bog‘lagan. A. Bandura tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy o‘rganish nazariyasida esa xulq-atvor modellarining shakllanishida kuzatish, taqlid qilish va ijtimoiy muhitning roli alohida ta’kidlangan.

Mahalliy va postsovet psixologiyasida o‘smirlardagi og‘ishgan xulq-atvor muammosi yosh davri rivojlanishi, ijtimoiylashuv, tarbiya va xulq-atvor buzilishlarining profilaktikasi nuqtayi nazaridan o‘rganilgan. L.S. Vigotskiy, D.B. Elkonin, L.I. Bojovich va boshqa tadqiqotchilarning ilmiy ishlarida o‘smir shaxsining rivojlanish qonuniyatlari, o‘zini anglash jarayoni, motivatsion sohasi va shaxslararo munosabatlarining psixologik xususiyatlari ochib berilgan.

Tadqiqotlarning alohida yo‘nalishi deviant xulq-atvorning psixologik profilaktikasi va korreksiyasi masalalariga bag‘ishlangan. Ilmiy ishlarda o‘smirlarning deviant xulq-atvorga moyilligini diagnostika qilish, xavf omillarini aniqlash, ijtimoiy jihatdan maqbul xulq-atvor shakllarini rivojlantirish hamda o‘smirlarni psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash masalalari yoritilgan. Bunda ta’lim muassasasi, oila va o‘smirning ijtimoiy muhiti o‘rtasidagi hamkorlikka alohida e’tibor qaratilgan.

Zamonaviy tadqiqotlarda o‘smirlar bilan psixologik ishlashning innovatsion shakllari tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Jumladan, trening texnologiyalari, individual psixokorreksion yondashuv, art-terapiya usullari, hissiy intellektni rivojlantirish, o‘zini o‘zi boshqarish ko‘nikmalarini shakllantirish, kognitiv-xulq-atvor texnikalari hamda raqamli ta’lim va psixologik resurslardan foydalanish imkoniyatlari o‘rganilmoqda. Mazkur yondashuvlar o‘smirning individual xususiyatlarini hisobga olish va uning ijobiy ijtimoiy moslashuvi uchun zarur psixologik sharoitlarni yaratish imkonini beradi

Metodologiya Va Tadqiqot Natijalari. Tadqiqotning metodologik asosini o‘smirlardagi deviant xulq-atvorni o‘rganishga qaratilgan tizimli, shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatli va ijtimoiy-psixologik yondashuvlar tashkil etdi. Tizimli yondashuv doirasida deviant xulq-atvor o‘smirning individual-psixologik xususiyatlari, oilaviy munosabatlari, ta’lim muhiti va ijtimoiy muhitining o‘zaro ta’siri natijasi sifatida qaraldi. Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv esa har bir o‘smirning yosh, individual, hissiy va motivatsion xususiyatlarini hisobga olish imkonini berdi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy-nazariy manbalarni tahlil qilish va umumlashtirish, psixologik kuzatish, suhbat, anketa,

psixodiagnostik metodikalar, shuningdek, individual va guruhiy psixokorreksiya usullaridan foydalanildi. Tadqiqotda o‘smirlarning hissiy o‘zini o‘zi boshqarish darajasi, ijtimoiy moslashuvi, shaxslararo munosabatlari, nizoli va tajovuzkor xulq-atvorga moyilligi, shuningdek, tengdoshlari va kattalar bilan o‘zaro munosabatlarining xususiyatlarini aniqlashga alohida e’tibor qaratildi.

Tadqiqot bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan bir necha bosqichda amalga oshirildi. Birinchi bosqichda o‘smirlarning psixologik xususiyatlari diagnostika qilinib, deviant xulq-atvorning asosiy xavf omillari aniqlandi. Ikkinchi bosqichda individual maslahatlar, guruhiy treninglar, o‘zini o‘zi boshqarish, kommunikativ ko‘nikmalar, hissiy nazorat va nizolarni konstruktiv hal etish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan mashqlarni o‘z ichiga olgan psixologik qo‘llab-quvvatlash dasturi ishlab chiqildi va amaliyotga joriy etildi. Uchinchi bosqichda qo‘llanilgan innovatsion psixologik usullarning samaradorligini aniqlash maqsadida takroriy diagnostika o‘tkazildi.

Tadqiqot natijalari innovatsion psixologik usullardan kompleks foydalanish o‘smirlar xulq-atvorida ijobiy o‘zgarishlarni yuzaga keltirishini ko‘rsatdi. Xususan, nizolilik, impulsivlik va tajovuzkor reaksiyalar darajasining pasayishi, hissiy holatni boshqarish hamda atrofdagilar bilan konstruktiv munosabat o‘rnatish qobiliyatining ortishi kuzatildi. Shu bilan birga, o‘smirlarning ijtimoiy moslashuvi va o‘z xatti-harakatlari uchun mas’uliyat hissida ijobiy dinamika qayd etildi.

Kommunikativ kompetensiya, hissiy intellekt va o‘zini o‘zi nazorat qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan trening mashg‘ulotlari yuqori samaradorlik ko‘rsatdi. Vaziyatli mashqlar va rolli modellashtirishdan foydalanish o‘smirlarga turli xatti-harakatlarning oqibatlarini anglash, muammoli vaziyatlarda konstruktiv munosabat bildirish va maqbul xulq-atvor shakllarini tanlash imkonini berdi. Individual psixologik ishlar esa o‘smirlarning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda korreksion ta’sir yo‘nalishlarini belgilashga yordam berdi.

Jadval 1

Deviant xulqli o‘smirlarning psixologik ko‘rsatkichlari bo‘yicha tajriba va nazorat guruhlarining qiyosiy statistik natijalari

№	Psixologik ko‘rsatkichlar	Tajriba guruhi (n=60) M±SD	Nazorat guruhi (n=60) M±SD	t	p
1	Tajovuzkorlik	24,63±4,82	18,47±4,16	7,51	<0,001
2	Nizolilik	21,38±4,27	16,92±3,84	6,24	<0,001
3	Impulsivlik	19,76±3,95	15,84±3,51	5,91	<0,001
4	Hissiy beqarorlik	22,41±4,36	17,63±3,72	6,57	<0,001
5	O‘zini o‘zi boshqarish	14,82±3,61	20,76±3,94	-8,69	<0,001
6	Ijtimoiy moslashuv	16,37±3,84	22,14±4,21	-7,83	<0,001
7	Muloqot ko‘nikmalari	17,25±3,72	22,68±4,05	-7,75	<0,001
8	Empatiya	15,94±3,48	21,53±3,87	-8,45	<0,001
9	Mas’uliyat hissi	16,28±3,67	22,47±4,12	-8,75	<0,001

Izoh: M - o‘rtacha arifmetik qiymat; SD - standart og‘ish; t - Styudentning t-mezoni; p - statistik ahamiyatlilik darajasi. $p<0,05$ - statistik jihatdan ahamiyatli farq.

Jadval tahlili. Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinadiki, tajriba va nazorat guruhlari o‘rtasida o‘rganilgan psixologik ko‘rsatkichlar bo‘yicha statistik jihatdan ahamiyatli farqlar mavjud. Tajriba guruhida tajovuzkorlik, nizolilik, impulsivlik va hissiy beqarorlik ko‘rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan yuqoriroq namoyon bo‘lgan. Aksincha, o‘zini o‘zi boshqarish, ijtimoiy moslashuv, muloqot ko‘nikmalari, empatiya va mas’uliyat hissi nazorat guruhida yuqori ko‘rsatkichlarni qayd etgan. Barcha asosiy farqlarning $p<0,001$ darajasida statistik ahamiyatga ega ekanligi guruhlar o‘rtasidagi tafovutlarning tasodifiy emasligini ko‘rsatadi.

Xulosa.O‘tkazilgan tadqiqot natijalari ta’lim muassasalarida deviant xulqli o‘smirlar bilan ishlashda kompleks va innovatsion psixologik yondashuvlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi. Deviant xulq-atvorning shakllanishi o‘smirning individual-psixologik xususiyatlari, hissiy holati, oilaviy munosabatlari, tengdoshlar guruhi va ta’lim muhiti bilan chambarchas bog‘liq.

Tadqiqot davomida tajovuzkorlik, nizolilik, impulsivlik va hissiy beqarorlik kabi salbiy psixologik ko‘rsatkichlarning yuqori darajada namoyon bo‘lishi o‘smirlarning ijtimoiy moslashuvi va konstruktiv muloqotiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi aniqlandi. Shu bilan birga, o‘zini o‘zi boshqarish, empatiya, muloqot ko‘nikmalari va mas’uliyat hissini rivojlantirish deviant xulq-atvorni kamaytiruvchi muhim psixologik omillar sifatida namoyon bo‘ldi.

Innovatsion psixologik texnologiyalar, xususan, psixologik treninglar, individual maslahat, psixokorreksion mashg‘ulotlar, art-terapiya, refleksiv usullar va vaziyatli mashqlardan foydalanish o‘smirlarning hissiy holatini boshqarish, o‘z xatti-harakatlarini anglash, nizoli vaziyatlarga konstruktiv munosabat bildirish va ijtimoiy munosabatlarini yaxshilashga xizmat qilishi aniqlandi.

Shuningdek, deviant xulqli o‘smirlar bilan ishlashda faqat psixolog faoliyati bilan cheklanib qolmasdan, pedagog, ota-ona va boshqa mutaxassislarning tizimli hamkorligini yo‘lga qo‘yish zarurligi asoslandi. Bunday yondashuv o‘smirning muammolarini erta aniqlash, individual psixologik ehtiyojlarini hisobga olish va samarali profilaktik hamda korreksion yordam ko‘rsatish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

[1] Выготский Л.С. Педология подростка // Собрание сочинений: в 6 т. – М.: Педагогика, 1984. – Т. 4. – 432 с.
[2] Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды. – М.: Педагогика, 1989. – 560 с.
[3] Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте. – СПб.: Питер, 2008. – 400 с.
[4] Бандура А. Теория социального научения. – СПб.: Евразия, 2000. – 320 с.
[5] Дюркгейм Э. Самоубийство: социологический этюд. – М.: АСТ, 2010. – 512 с.
[6] Мертон Р.К. Социальная структура и аномия // Социология преступности. – М.: Прогресс, 1966. – С. 299–313.
[7] Змановская Е.В. Девиантология: психология отклоняющегося поведения. – М.: Академия, 2008. – 288 с.
[8] Менделевич В.Д. Психология девиантного поведения. – СПб.: Речь, 2005. – 445 с.
[9] Реан А.А. Психология подростка. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2003. – 480 с.
[10] Райс Ф., Долджин К. Психология подросткового и юношеского возраста. – СПб.: Питер, 2011. – 816 с.